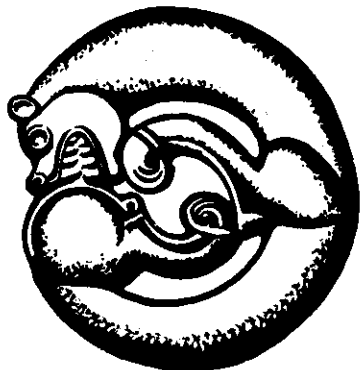

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Дослідження пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині

В. К. Пясецький, Г. В. Охріменко

Публікацію присвячено охоронним дослідженням вперше відкритого на території нашої країни поселення старшої лінійно-стрічкової кераміки в м. Рівне та двом поселенням на Волині, що відносяться до потного етапу розвитку КЛСК.

Важливі еволюційні процеси в давніх суспільствах Півдня Центральної Європи відбувалися під впливом розвинутих цивілізацій Малої Азії. Носієм і провідником їх прогресивних нововведень на значній частині Європи та заході УРСР було прийшло населення дунайської культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК). Її назва походить від характерного орнаменту з ліній, що утворюють стрічки. Це була перша так віддалена на північний схід класична землеробсько-скотарська культура з південною моделлю економіки. На Волині вона поширювалась на лесових ґрунтах Волинської височини, тоді як Полісся було заселено етнічно чужим риболовецько-мисливським населенням, яке тільки іноді проникало в лесову зону (стоянка Ульбарів Дубнівського району).

Відомі зараз кілька десятків пам'яток молодшої фази розвитку КЛСК розташовані на родючих ґрунтах по берегах Західного Бугу та його притоки р. Луги, Стира з допливами Черногузкою та Сарною, а також в басейні Горині. Вони свідчать про значну густоту заселення Волинської височини за неолітичної доби.

До недавнього часу стаціонарні дослідження пам'яток КЛСК проводилися на Волині лише на поселенні Гнідава у Луцьку*. 1983 р. В. К. Пясецьким відкрито поселення КЛСК в м. Рівне. В наступні роки авторами статті тут проведено невеликі розкопки. В смт. Клевань Ровенського району розкрито залишки житла. Г. В. Охріменком розпочато стаціонарні дослідження поблизу с. Гірка Полонка Луцького району.

Поселення в м. Рівне розташоване на південній околиці міста, на краю першої надзаплавної тераси правого берега р. Устя (ліва притока р. Горинь). Висота тераси над заплавою не перевищує 4—5 м. На її поверхні виділяється підвищення розмірами 200×120 м. Ґрунт на підвищенні чорноземний. Підстеляється він лесоподібним суглинком, що перекриває алювіальні відклади тераси. Площа на території підвищення, на якій знайдено фрагменти неолітичної кераміки, порівняно невелика (100×60 м). Пам'ятка багатощарова. На поверхні і в розкопах виявлено фрагменти посуду різних культур: вербковце-костя-

* 1968—1969 рр. розкопки проводилися під керівництвом М. П. Кучери, з 1981 р.— Г. В. Охріменком.

нецької, пізньотрипільської, кулястих амфор, городоцько-здовбицької, тшинецької, ранньозалізного віку, більш пізніх часів.

У різних місцях поселення було закладено 14 шурфів загальною площею 20 м² та три розкопи на відстані 30—40 м один від одного загальною площею 180 м². В нижній частині гумусного шару на розко-

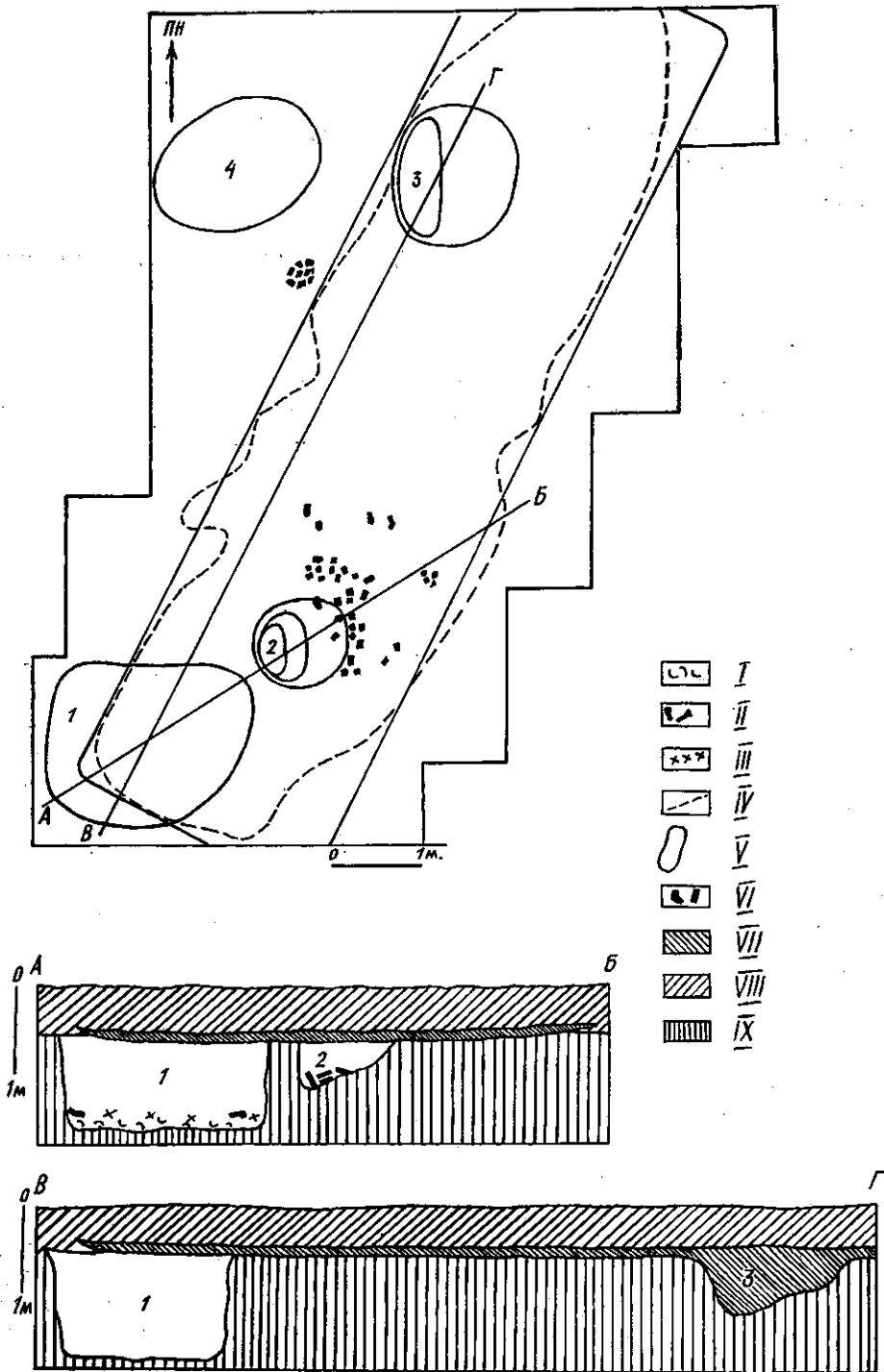

Рис. 1. Ровенське поселення культури лінійно-стрічкової кераміки. Розкоп № 2. План та розрізи: 1 — напівземлянка № 1, 2 — господарська яма № 2, 3 — господарська яма № 3, 4 — яма № 4. Умовні знаки: I. Черепашки цілі, II. Кістки тварини, III. Крем'яні відщепи, IV. Контур скопчення фрагментів кераміки у межах наземного житла № 2, V. Контур наземного житла № 2, VI. Великі уламки печини, VII. Культурний шар у межах наземного житла, VIII. Гумусний шар, IX. Суглини лесоподібний.

пах, на глибині 0,4—0,6 м простежено скупчення фрагментів лінійно-стрічкової кераміки, кісток тварин, вироби з кременю та кістки, шматочки печини, невеликі терткові плитки з дрібнозернистого пісковика. Зрідка траплялися уламки плитчастого сарматського вапняку та дрібні шматки крихкого протерозойського пісковика, що походить з долини Горині. В скупченні матеріалів на розкопі № 1 виявлено шматок жовтої вохри.

За межами скупчень траплялися лише поодинокі знахідки. Площа скупчення в розкопі № 1 була невеликою — близько $4,5 \times 2,0$ м. Південна частина його розтягнута оранкою. Насправді скупчення колись, мабуть, було довшим. В його межах знайдено близько 470 уламків лінійно-стрічкової кераміки, вироби з кременю, кістяну проколку, відносно невелику кількість кісток тварин.

В розкопі № 2 знахідки лежали на площі $10,0 \times 3,0$ м, а в розкопі № 3 — $10,0 \times 2,6$ м. План скупчень та глибина їх залягання дозволяють стверджувати, що вони являють собою сліди наземних, можливо, трохи заглиблених (не більш як на 0,2—0,3 м від давньої поверхні) жител. Через те, що культурний шар сильно пошкоджений кротовинами, конструктивні особливості жител не простежено.

Наземне житло в розкопі № 2 перекриває яму № 1 розмірами близько $2,3 \times 2,0$ м (рис. 1). Яма мала майже вертикальні стінки та рівне дно. Глибина її близько 1,1 м від давньої поверхні. На дні тонким шаром лежали черепашки *Unio*, знайдено незначну кількість кісток тварин та вироби з кістки: мотижку або копалку і перерізану навіп лопатку тварини (рис. 2). На цьому ж рівні трапилась невелика кількість крем'яних відщепів. Простежено ознаки навмисного засипання ями. Поряд містилася яма № 2 заповнена кістками тварин.

Яму № 1 можна вважати залишками напівземлянки, що існувала короткий час: на дні її не знайдено уламків кераміки. Яма № 2 мала господарське призначення. Можна говорити про два етапи існування поселення. Спочатку на ньому зводилися напівземлянки і тільки потім — наземні будівлі. І це досить природньо: при зведенні наземних будівель мешканцям поселення потрібно було десь жити. Наземні будівлі спочатку будувалися трохи осторонь від напівземлянок. Потім ями — напівземлянки були засипані, в деяких випадках на їх місці споруджувалися наземні житла. На першому етапі існування поселення, ймовірно, відчувався деякий дефіцит продуктів харчування, про що може

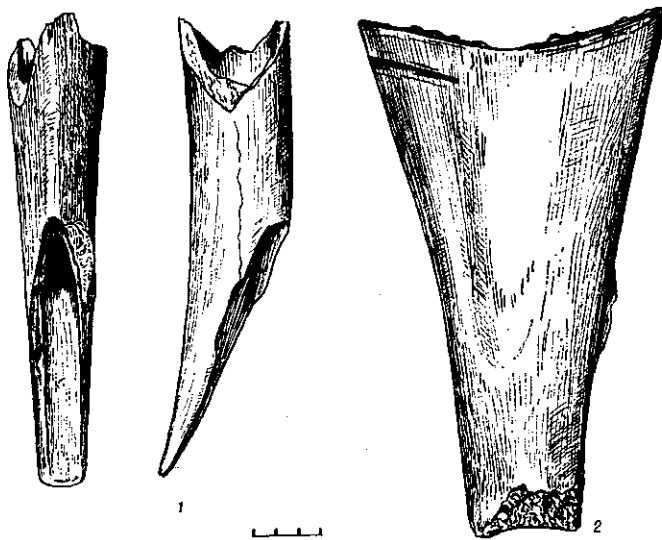

Рис. 2. Кістяні вироби з напівземлянки № 1, розкоп № 2: 1 — мотижка (або копалка); 2 — перерізана лопатка тварини.

свідчити споживання молюсків *unio*. Не виключено, що на цьому етапі використовувалося в їжу і м'ясо тварин зовсім іншого видового складу, ніж на етапі повного освоєння місцевості, тобто за часу існування наземних жител.

Відомо, що на деяких поселеннях розкопані тільки напівземлянки. У зв'язку з наведеними вище спостереженнями можна висловити думку, що поселення з напівземлянками у деяких випадках були проміжними пунктами зупинок при просуванні населення на нову територію.

Як пересвідчимося далі, поселення в м. Рівне належить до раннього, донотного етапу розвитку КЛСК. Тому залишки жител на ньому можна порівняти з тими, що відомі на інших поселеннях цього часу за межами нашої країни. На території Угорщини поселення старшої лінійно-стрічкової кераміки збереглися погано. Знахідки трапились в ямах, землянках і напівземлянках, наприклад, на поселенні Бічке і в Капошварі¹. Небагато відомо і про житла цього часу на території Словачкиї. На поселенні Біня розкопано яму, розміри якої не вказуються. Яму виявлено і на поселенні Мілановце², розмірами 3,3×2,6 м. Проте за ранньої фази розвитку КЛСК відомі і наземні стовпові будівлі. Такі споруди реконструюються, наприклад, на поселенні Могельнице в Моравії³, в Старому Замку на р. Чарна Вода в басейні Одри на півдні Польщі. Розміри житла тут близько 10,0×5,0 м⁴.

Житла в Рівному (крім напівземлянки) теж можна реконструювати як наземні, підпрямокутні у плані. Всі три житла довгими осями орієнтовані приблизно однаково. Найбільш інформативні залишки житла № 2. Контури його встановлюються за невиразним заглибленням, концентрацією знахідок та аналогією з наведеними вище прикладами (рис. 1). У північній частині житла розкопано яму глибиною до 0,7 м від підлоги. В ній виявлено зернотерку із місцевого сарматського піщанистого вапняку розмірами 0,35×0,15 м, розвали кількох посудин, уламки кераміки. На площі житла знайдено також дрібні уламки печини. В одному місці вони досить великі. Напевне, тут існувало якесь вибукування із обпаленої глини. Невелике вибукування виявлено і в іншому місці. Імовірно, воно містилося вже за межами житла (рис. 1). В жодному з жител не знайдено ознак вогнища.

На площі житла № 2 зібрано близько 980 різних за розмірами уламків кераміки*, значно більше кісток тварин, ніж в двох інших житлах, рогову мотижку, незакінчений виріб з ікла дикого кабана, вісім кістяних проколок та вістер. Вироби з кременю представлені нуклеусами, невеликими пластинами і пластинками, вкладишами до серпів.

Велика кількість кераміки в наземних житлах № 1, 2 дозволяє зробити висновок, що вони існували досить тривалий час. Період існування житла № 3 був значно коротшим.

Знахідки в житлах ідентичні, тому можуть характеризуватись без поділу на окремі комплекси. Кераміку можна поділити на кухонну та столову, хоч поділ цей досить умовний. Слід також виділити миски і чаші відкритих форм. До глини кераміки додавалася полова культурних злаків. В глині кухонного посуду її значно більше, ніж у мисках та столових виробах. Іноді цієї домішки було так багато, що від вигорання половини поверхня посуду стає пористою. На багатьох уламках кухонного посуду відзначено відбитки зерен культурних злаків, та насіння і плоди рослин. У тісто кухонного посуду, мисок і чаш іноді дода-

¹ *Титов В. С.* Ранний и средний неолит Восточной Венгрии // Археология Венгрии. Каменный век.— М., 1980.— С. 256.

² *Pavúk J.* Ältere linearkeramik in der Slowakei // SA.— Bratislava, 1980.— Ročník XXVIII.— Číslo 1.— S. 10, 11.

³ *Tischý R.* Osídlení s volutovou keramikou na Moravě // PA.— 1962.— Т. 53.— S. 252.

⁴ *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Pierwsze wspólnoty Kultury ceramiki wstęgowej rytej na ziemiach Polskich // AP.— 1987.— Т. XXXII.— Z. 2.— S. 304.

* Сюди входять і реставровані посудини (10 екз.) та уламки що з'єднались. Посудини і з'єднані уламки брались за одиницю, так що насправді фрагментів набагато більше (1146 екз.).

вався пісок. Нерідко зустрічається домішка із шматочків слюдистої породи (походить з товщ верхнього протерозою долини р. Горинь).

Колір кухонного посуду сірий, буровато-сірий, рідше майже червоний та чорний. Деякі посудини покриті світлим ангобом. Такий самий колір мисок і чаш, але серед них трапляються і вироби світло-сірого кольору. На зламі черепок іноді триколірний. Поверхня мисок і чаш добре заглажена, іноді підлощена.

Глина, з якої виготовлявся столовий посуд більш однорідна. До неї крім незначної кількості полови зрідка додавався пісок. Колір столового посуду сірий, чорний, світло-сірий, рідше оранжевий. Вироби чорного кольору нерідко лошені. На зламі черепок частіше одноколірний.

Посуд випалений по-різному. Значна частина його випалювалася при недостатній тязі. Важко сказати, як провадилось обпалювання. Зауважимо тільки, що на моравському поселенні Могельнице за ранньої фази розвитку КЛСК відомі вже печі, які інтерпретуються як гончарні⁵.

Уламки вінець мисок і чаш у всіх житлах кількісно переважають над уламками вінець посудин закритих форм,— як столових, так і кухонних. У житлі № 1 таких уламків більше, в 2,7 рази, № 2, 3 — втричі. Ці цифри, звичайно, не відображають співвідношення цілих посудин обох типів, але все ж можуть вказувати на переважання в керамічному комплексі мисок і чаш. Частина фрагментів дозволяє реконструювати розмір і форму цієї керамічної групи (рис. 3, 3—5). Діаметр вінець коливається від 10 до 28 см. Виділяються більш глибокі і мілкіші посудини (рис. 3, 3). Стінки плавно вигнуті назовні, всередині поступово переходять в денце. Товщина стінок порівняно невелика,— в середній частині вона становить 0,5—0,8 см. Посудини не орнаментовані. Тільки в житлі № 2 із 184 уламків вінець лінійним орнаментом прикрашено 4 фрагменти, а на двох фрагментах є невеликі конічні наліпи.

Серед кухонного посуду виділяються вироби кулястих форм, без виділених вінець (рис. 3, 1, 2; 4, 3). Лише в кількох випадках відмічено ледве відтягнуті вінця — ознака характерна для столового посуду. Розміри посудин різні. Діаметр вінець досягає 20—25, тулуба — 30—40 см. Як різновид виділяються посудини більш відкритої форми (рис. 3, 8; 4, 2). Стінки великих посудин товсті — до 1,5—2,0 см. Посуд прикрашений пальцевими вдавненнями під вінцями (рис. 3, 1, 9). В житлі № 2 знайдено 9 фрагментів вінець посудин, які прикрашені пальцевими вдавненнями, нанесеними вертикально по краю вінець, що робить його хвилястим (рис. 3, 8). Зрідка трапляється орнамент із коротких насічок (рис. 3, 9). У двох випадках зафіксовано валик, розчленований вдавненнями (рис. 4, 1). Для оздоблення застосувалися і різні наліпи (3, 1, 7—9; 4, 2, 3). Іноді перелічені елементи орнаменту зустрічаються разом. Крім цього на трьох фрагментах зафіксовані канелюроподібні розчоси пальцями по сірій глині. Цей прийом також правив для прикрашення кухонного посуду. Менш поширені посудини кулястих форм з досить високою розхиленою або рідше циліндричною шийкою. На тулубі розміщені вушка з вертикальними отворами. На одній з посудин їх шість (рис. 3, 2). В житлі № 2 знайдено 5 фрагментів горловин подібних посудин (рис. 3, 6). Близькі до попереднього типу невеликі посудинки, котрі деякими зарубіжними авторами називаються пляшками (знайдено фрагменти двох посудин) (рис. 3, 7).

Серед столового посуду виділено поки що лише один тип — посуд закритих форм, біконічний, з плавним переходом від верхньої частини до нижньої. Дуже характерні ледь виділені відтягнуті вінця (рис. 4, 4—6, 9). Лише в двох випадках вінця виділені більш чітко. Столовий посуд найкраще заглажений, нерідко лошений. Він оздоблений лінійно-стрічковим орнаментом, більш тонкостінний. Але такий орнамент наносився і на посуд з більш товстими стінками і менш заглаженою

⁵ Tichý R. Op. cit.— S. 254.

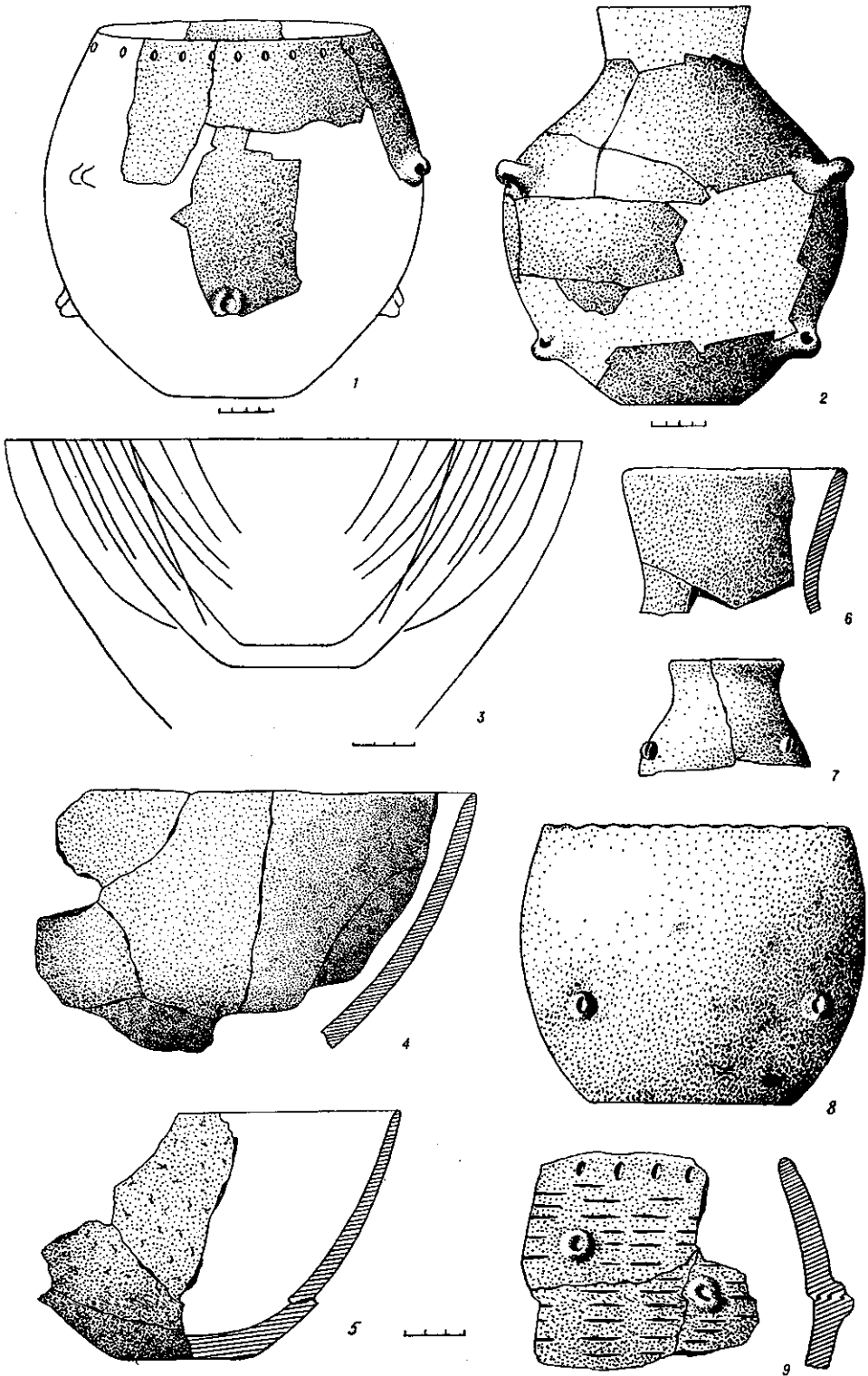

Рис. 3. Поселення Рівне. Кераміка із наземних жител: 1, 3–5 — житло № 1; 2, 6–9 — № 2.

поверхнею, із значною кількістю полови у глині. Це тільки підтверджує умовність в деяких випадках виділення столового посуду. Відсоток фрагментів з лінійно-стрічковим орнаментом низький. Для житла № 1 він не перевищує 5,2%, № 2 — 7,8% № 3 — 6%. Характерною ознакою орнаменту є значна ширина, а іноді і глибина ліній. Орнаментальні мо-

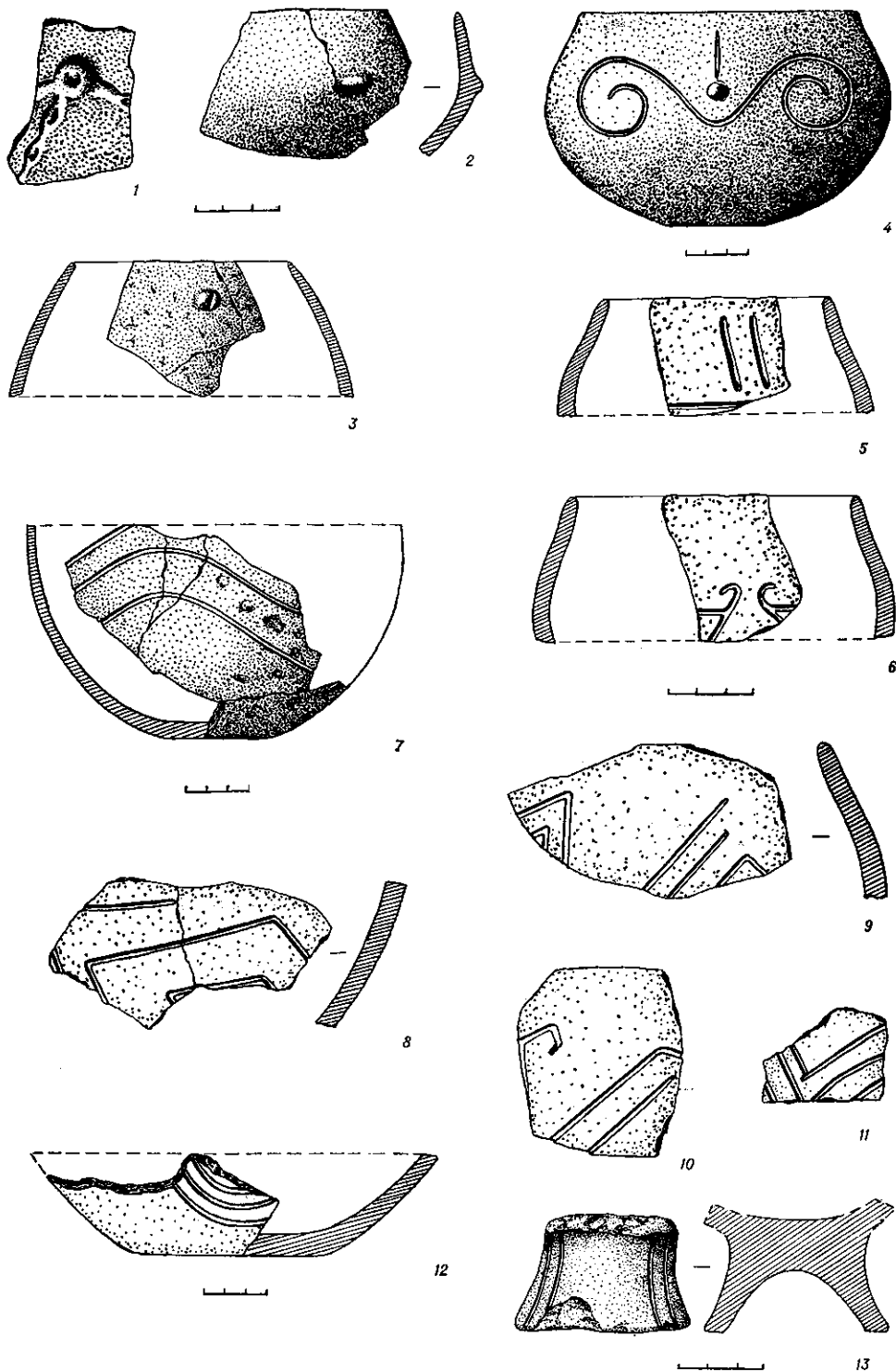

Рис. 4. Поселення Рівне. Кераміка із наземних жител: 1, 2, 4, 8-12 — житло № 2; 3, 5-7, 13 — житло № 1.

тивби простежуються невиразно. Дуже типова посудина із спіральним орнаментом та невеликими наліпами (рис. 4, 4). Таких однолінійних спіралей та виступів на ній по три. На іншій посудині стрічка з трьох ліній теж, імовірно, закінчувалася спіралями (рис. 4, 7); фрагмент спіралі видно на придонній частині ще однієї посудини (рис. 4, 12).

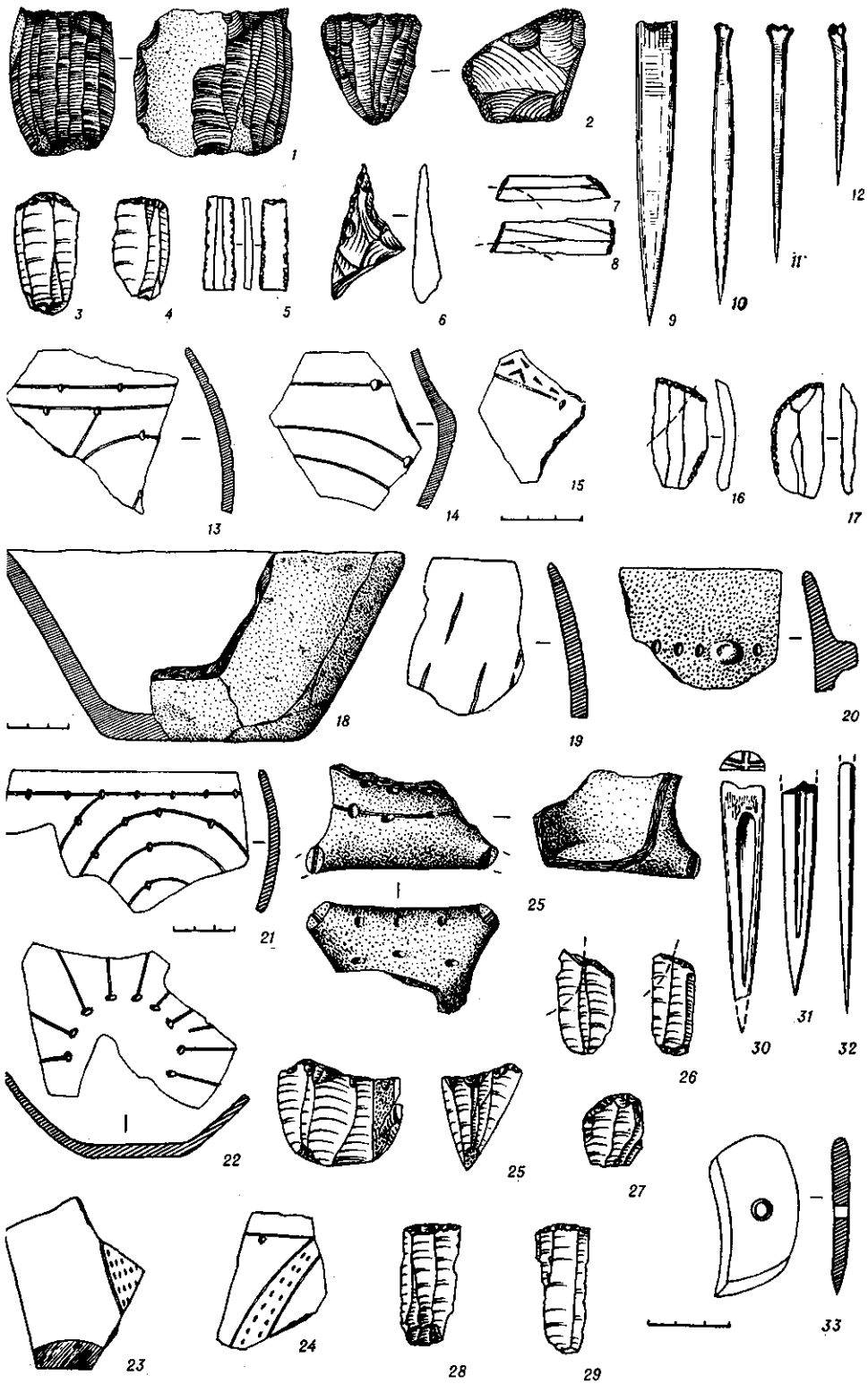

Рис. 5. Поселення Рівне. Крем'яні та кістяні вироби із наземних жител: 1, 2, 5 — житло № 1; 3, 4 — житло № 2; 6—8 — житло № 3; 9—12 — житло № 2. Поселення Клевань. Кераміка та вкладиші до серпів (13—18). Поселення Гірка Полонка. Кераміка, крем'яні та кістяні вироби (19—33).

Кераміка також прикрашалась короткими відрізками ліній (рис. 4, 5), стрічками ліній, що сходяться під кутом (рис. 4, 9, 11). Є меандроподібні композиції (рис. 4, 8, 10). Лінії мають гачкоподібні закінчення (рис. 4, 6, 10). Трапляється орнамент, що заповнює значну частину поверхні посудин.

В житлах № 1, 2 знайдено невелику кількість пустотливих піддонів чаш. Найбільше їх в житлі № 2 (5 екз.). Вони невисокі, без орнаменту або прикрашені чотирма парами ліній (рис. 4, 13). В житлі № 2 виявлено фрагмент біконічного пряслиця з домішкою полову у глині.

Знарядь з кременю небагато. Кремій місцевий, походить з крейдяних товщ туронського ярусу. В житлі № 1 знайдено 10 невеликих нуклеусів, в інших житлах їх менше. Шість нуклеусів мають негативи від зняття дрібних пластин, з чотирьох зколювали відщепи і пластинчасті відщепи. Нуклеуси поділяються на такі різновиди: підпризматичні, з однією або двома ударними площинами (рис. 5, 1) та скісно-площинні (рис. 5, 2). Є аморфні нуклеуси. Найбільше невеликих пластин та пластинок виявлено в житлі № 2 (близько 70 екз.). Вони мають досить правильну форму. Деякі з них із слідами ретуші утилізації. Іноді пластинчасті зняття ретушовані. Ретуш нанесена зі спинки, або спинки й черевця (рис. 5, 5). Скребоків небагато, в житлі № 2 їх було п'ять. Усі вони кінцеві на невеликих пластинах (рис. 5, 3, 4). У житлі № 1 трапилось п'ять скобелів. Один з них боковий на пластині, інші на відщепі. Слід відзначити також проколку із житла № 3 (рис. 5, 6). На особливу увагу заслуговують і три широкі трапедії з того ж житла. Вони мають заповіровані від вживання ділянки і правила вкладишами до серпів (рис. 5, 7, 8). Знайдено і кілька заповірованих вкладишів у вигляді простих пластинок.

Вироби з кістки представлені вістряма та проколками. Найбільше їх було в житлі № 2 (8 екз.). Вістря більш широкі, проколки вужчі (рис. 5, 9—12). Подібні знаряддя відомі в культурі Кереш. Деякі з археологів допускають, що частина з них (слід гадати більш широкі) могли правити вістряма металевих знарядь⁶. У житлі № 2 виявлено рогу мотижку із специфічно зрізаним робочим кінцем.

Остеологічні матеріали наземного житла № 1 опрацьовані О. П. Журавльовим (див. таблицю).

В житлі № 2 кісток було значно більше. Можливо сумарна їх кількість із усіх жител в майбутньому надасть дані, придатні для статистичних підрахунків.

Підсумовуючи, можна відзначити, що для кераміки поселення Рівне характерна відсутність нотного орнаменту, значна ширина ліній в стрічках, домішка в глині всіх груп кераміки полову, велика кількість мисок і чаш відкритих форм. Кухонній кераміці властиві наліпи різної форми. Виділяються посудини з вушками і досить високими горловинами. Характерна і форма столового посуду з ледве виділеними вінцями. Відсоток посуду з лінійно-стрічковим орнаментом низький.

Всі ці й інші особливості посуду дають можливість віднести ровенське поселення до раннього етапу розвитку КЛСК.

Кераміка з поселення схожа із старшою лінійно-стрічковою керамікою Угорщини⁷. Так, в Бічке, в будинку 1/1971 рослини домішка присутня в усіх групах кераміки. Столова кераміка нечисельна. Для

Таблиця. Видовий склад тварин з житла № 1.

Види тварин	Кількість кісток	Кількість особин
Бик домашній	13	1
Вівця-коза	15	3
Свиня домашня	7	2
Кабан дикий	1	1
Борсук	1	1
Олень благородний	1	1
Невизначених кісток	47	—

⁶ Титов В. С. Указ. соч.— С. 93.

⁷ Там же.— С. 262—268.

неї характерні злегка відтягнуті вінця і форма, наближена до біконічної. Кераміку оздоблено подібно до ровенської. На кераміці з Бічке нерідко спостерігається полірування поверхні, а в Рівному знайдено лише кілька полірованих черепків. Можливо, що на частині посудин полірування не збереглося. В Рівному відсутні миски відкритих форм з переломом профілю стінок. Ця рання форма, як відзначає В. С. Тітов, нагадує кераміку, відому в культурі Протосескля. Знайдено в Бічке і пустотілі піддони від чаш. Кухонна кераміка теж схожа до ровенської, але на останній дуже рідко відзначаються канелюроподібні розчоси, що мають орнаментальний характер.

На поселенні Фенекпуста-Вамхаз трапився фрагмент посудини із високою горловиною, що злегка розширюється. Цей фрагмент походить, напевне, від посудини, подібної до деяких ровенських. Такі самі посудини виявлені в Залаварі.

На пізніших поселеннях старшого ступеню КЛСК Угорщини кераміка стає більш тонкостінною, значно рідше в глині трапляється домішка полови, хоч орнаментальні мотиви схожі на більш ранні. Посуд із Рівного загалом подібний до ранніх керамічних комплексів, відомих у Чехії⁸. Але чаші з Рівного, на відміну від чаш із Билян поблизу Кутної гори, тільки в кількох випадках мають лінійний орнамент.

Орнамент та багато форм посуду з Рівного аналогічні відомим із словацьких поселень⁹. У Біні досить багато столового посуду з відтягнутими вінцями, що зближує його з ровенським. Проте в Рівному є лише кілька фрагментів столових посудин з більш чітко виділеними низькими вінцями, тоді, як у Біні такого посуду більше. Звідти походить і посудина, подібна до двох ровенських, яку Ю. Павук називає пляшкою. Важливо, що в Біні знайдено багато фрагментів мисок відкритих форм, проте частина бінських має на внутрішній поверхні досить простий лінійний орнамент, відсутній у Рівному. Аналогічні до ровенських миски і чаші з Мілановце, де їх небагато.

На словацьких поселеннях знайдено піддони чаш. Чаші на таких піддонах з Біні і Гурбаново мають відкрити, конічну форму. Вони не орнаментовані. Схожі форми і орнамент кухонного посуду закритих і більш відкритих форм (останні Ю. Павук називає бочкоподібними). З поселення Біня відома посудина з горловиною, але замість вушок, як у Рівному, на ній розміщено два ряди наліпів.

Орнамент на столовому ровенському посуді теж схожий на орнамент кераміки словацьких поселень, але в Рівному відсутнє оздоблення смугами лоциння. Можливо випадково у нас не зустрінуто орнаменту у вигляді трилінійних дуг на верхній частині посудин, що відомий у Біні.

Ю. Павук для старшої лінійно-стрічкової кераміки Словачки виділяє чотири фази розвитку — Нітра, Гурбаново, Біня, Мілановце¹⁰. Ця періодизація, однак, не може вважатися остаточною. Фазу Нітра виділено в основному за особливістю грубостінної кераміки, на якій мало пальцевих вдавлень. Відсутня в Нітрі і кераміка з канелюрами. Біконічні столові посудини нерідко мають виділені вінця. Ю. Павук наголошує на чисельності конічних мисок. Фаза Гурбаново теж виділена переважно за кухонною керамікою, на якій багато різних пальцевих вдавлень, що заповнюють значну частину поверхні посудини. До речі, такий спосіб орнаментации, як відомо, характерний для культури Кереш, і виникає питання, чи немає в Гурбаново домішки керешських черепків. У фазі Біня також є столовий посуд з низьким горлом, чисельні конічні миски. Лінійна орнаментация досить різноманітна. На грубостінній кераміці зберігаються канелюроподібні розчоси. В фазі Мілановце зникають біконічні посудини з низьким горлом, зменшується ширина ліній, зникає і канелюроподібна орнаментация.

⁸ *Vyzkumna skupina AUČSAV v Bylanech Kultury s lineární keramikou // Pravěke dějiny Čech.*— Praha, 1978.— S. 171.— Tab. 35, 1—7.

⁹ *Pavúk J. Op. cit.*— S. 19—74.

¹⁰ *Pavúk J. Op. cit.*— S. 47, 88—90.

На півдні Польщі відомі два райони з поселеннями старшої лінійно-стрічкової кераміки — в басейні Одри і Вісли. Одна із столових посудин ровенського поселення (рис. 4, 4) знаходить повну аналогію з посудиною із Самбожця, а посудина з вушками (рис. 3, 2) майже нічим не відрізняється від посудини з поселення Краків — Могила¹¹.

Нині А. Кульчицька-Лецеєвічова виділяє дві фази у розвитку старшої лінійно-стрічкової кераміки¹², зауважуючи, що матеріали слабо піддаються хронологізації. Нею виділяється більш рання гнеховицька фаза і більш пізня зофіпольська. Над Одрою у гнеховицьку фазу поверхня кухонної кераміки нерідко покрита канелюроподібними розчосами, як це спостерігається на території Угорщини і Словачії. Дослідниця відзначає, що це досить рання ознака, яка походить із кола давніх південних культур. Для цієї фази типові столові посудини із слабо відтягнутими вінцями, кухонні посудини з вушками і трохи розхиленими горловинами. Посудин на піддонах більше в гнеховицьку фазу, ніж в зофіпольську. Для гнеховицької характерний і низький відсоток посуду з лінійно-стрічковим орнаментом. Він тут складається із спіралей, візерунків типу меандра і більш складних композицій. Лінії широкі і досить глибокі, тоді як посуд зофіпольської фази оформлений більш тонкими. У зофіпольську фазу зникають біконічні посудини, збільшується кількість більш відкритих широкогорлих і посудин з лінійно-стрічковим орнаментом. Хронологічною ознакою для зофіпольської фази дослідниця відзначає зникнення звичаю орнаментування кухонної кераміки пальцевими вдавленнями. Але можна припустити, що такої кераміки просто не знайдено, оскільки вона добре відома і на нотному етапі розвитку КЛСК. А. Кульчицька-Лецеєвічова не погоджується з Ю. Павуком, що фаза Нітра у Словачії є найбільш ранньою; вона вважає такою фазу Біня. Це лише підкреслює складність питання періодизації старшої лінійно-стрічкової кераміки.

Що стосується ровенського поселення, то його за всіма ознаками слід віднести до досить раннього часу у межах існування старшої лінійно-стрічкової кераміки, але не до самого раннього. Про це свідчить відсутність на поселенні таких давніх форм, як миски з переломом профілю стінок, відомі в Угорщині. Майже зникає тут звичай прикрашати кухонний посуд канелюроподібними розчосами. Але ровенське поселення, безперечно, більш раннє ніж словацьке поселення Міланове. Воно більше відповідає ранній гнеховицькій фазі розвитку старшої лінійно-стрічкової кераміки Польщі. Щодо абсолютного віку, то за аналогіями на підставі радіовуглецевих аналізів його можна визначити серединою V тис. до н. е. Можна із значною долею вірогідності допустити, що населення, яке залишило ровенське поселення, закріпилось на даній території, а це змушує знову ставити питання про періодизацію на нашій території молодшої фази розвитку КЛСК.

Поселення Клевань. На правому корінному березі р. Стубла (ліва притока р. Горинь) у стінці кар'єру в урочищі Валельня (північна частина селища) 1981 р. виявлено сліди житла КЛСК. Поселення частково знищене кар'єром. Розміщувалося воно на схилі плато на висоті близько 20 м над заплавою річки. В цій місцевості проходить межа між Волинською лісовою височиною і Поліссям. Житло було перекрите сучасним орним шаром — супіском потужністю 0,2 м, та піском, потужність якого теж становить 0,2 м. Ширина житла близько 2 м, довжина невідома. Житло на 0,2—0,3 м заглиблене в підстелюючу глину.

У заповненні знайдено дрібні шматочки печини, скупчення невеликих нуклеусів у початковій стадії обробки та відщепи, дрібні уламки кераміки, крем'яні знаряддя. Фрагменти столового посуду різко переважають над іншими. Колір посуду темно-сірий. Жовтувате забарвлен-

¹¹ *Kutczycka-Leciejewiczowa A. Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury cęgu naddunajskiego // Prahistoria ziem polskich.— Wrocław—Warszawa ..., 1979.— Т. II.— S. 49.— Rys. 8, 2, 12.*

¹² *Ibid.— S. 324—329.*

ня мають лише 6 фрагментів. Основними були напівкулясті або більш відкриті форми посуду. Є уламок посудини з профільованими стінками (рис. 5, 14). Глиниста маса посуду відмучена, але іноді в більшій чи меншій кількості спостерігається домішка піску. Випал посуду достатній, черепок міцний. Столова кераміка тонкостінна. Лінійно-стрічковий орнамент є на тридцяти фрагментах, що становить 27,3% від усіх фрагментів посуду. Цей орнамент звичайний для кераміки з нотним оздобленням (рис. 5, 13, 14). На одному уламку стрічку заповнено наколами (рис. 5, 15).

У глині кухонного посуду значна домішка піску, у двох черепках незначна кількість полови. В зібранні є фрагменти двох мисок. Одна з них схожа на подібні вироби з ровенського поселення, але більш товстостінна, з великою домішкою піску у глині, з пальцевими вдавненнями під вінцями. Інша миска з пологою у тісті, за формою значно грубіша від мисок з Рівного (рис. 5, 18).

Знарядь праці з кременю небагато — два кінцевих скребки на пластинчастих відщепках, три вкладні до серпів (рис. 5, 16, 17). Знайдена також звичайна трапеція.

Вище заповнення житла трапилися уламки кераміки лендельської культури.

Поселення Гірка Полонка відкрито 1978 р. 1983 р. розпочато його розкопки. Розташоване воно за 0,5 км на схід від села, на правому березі р. Черногузки (ліва притока р. Стир), що має тут широку заплаву. Поселення міститься на місі висотою 5—6 м над заплавою. Площа мису приблизно 250×150 м, в бік річки він звужується до 60 м. Поселення обіймає більшу частину мису. Товщина гумусного шару не перевищує 0,5 м. На підвищеній частині мису закладено розкоп розмірами 10×6 м. В ньому виявлено сліди напівземлянки. Західна частина її має підокруглу форму діаметром 3,7 м. Друга камера близько підходить до першої і в плані являє собою овал довжиною 4,1 м. Глибина житла від сучасної поверхні 0,9 м.

Найбільше знахідок в межах напівземлянки трапилося на глибині 0,3—0,4 м. В меншій кількості, але рівномірно, вони доходили до дна. Ця обставина, а також велика кількість знахідок вказують на тривалість існування житла. До останнього періоду його функціонування, очевидно, відносяться щелепи та зуби людини, знайдені в верхній частині заповнення.

У житлі виявлено 554 фрагменти посуду. З них 204 з орнаментом: лінійно-стрічковим — 130 уламків (23% від їх загальної кількості), нігтьовими защипами — 14%, наліпами — 19%. Кераміка ділиться на кухонну і столову. Майже весь кухонний посуд має у глині домішку полови, піску. Випал нерівномірний. Колір зовні сірий або коричневий, з середини більш темний. Форма посудин напівкуляста, куляста або більш відкрита. Діаметр горла в середньому становить 20—24 см. Найбільший діаметр середньої частини — близько 28 см, діаметр дна 9—11 см. Посуд орнаментований пальцевими вдавненнями, розміщеними паралельно з вінцями в один або два ряди (рис. 5, 20), нігтьовими защипами, різними наліпами, що іноді поєднуються з іншими системами оздоблення. Є фрагмент посудини, прикрашеної короткими відрізами ліній (рис. 5, 19).

Столова кераміка відзначається невеликими розмірами (діаметр горловини 6—14 см), відмученою глиняною масою з незначною домішкою піску і полови. Посуд має кулясту форму, тонкі стінки. Колір сірий, рідше коричневий. Домінуюча система оздоблення лінійно-нотна, що нічим не відрізняється від орнаменту інших поселень цього етапу розвиту КЛСК (рис. 5, 21, 22). Відносно мало черепків мають орнамент з насічок, які заповнюють стрічку (рис. 5, 23, 24). На особливу увагу заслуговує фрагментована посудина, що мала, очевидно, культове призначення. Дно її має форму трикутника з обламаними виступами. На виступах зроблено наскрізні отвори (рис. 5, 25). Аналогії виробу невідомі.

Предмети з кістки представлені трьома проколками (рис. 5, 30—32). На тупому кінці однієї з них є хрестоподібний надріз (рис. 5, 30). Інша проколка кругла у перетині (рис. 5, 32). Із кікла дикого кабана виготовлено підвіску (рис. 5, 33). Інша подібна до неї підвіска незакінчена, без отвору.

Крем'яні вироби репрезентовані трьома невеликими одноплощинними нуклеусами (рис. 5, 25), невеликими пластинами та пластинками, іноді ретушованими. Найбільш численні в групі знарядь скребки. Вони кінцеві на пластинах (рис. 5, 28, 29), але є кілька екземплярів на невеликих відщеплах (рис. 5, 27). Знайдено також заповіровані вкладиші до серпів (рис. 26).

Одержані на поселенні Гірка Полонка матеріали аналогічні знахідкам з інших поселень в долині Черногузки. Таких пам'яток тут відкрито понад десять.

Кераміка поселень Клевань і Гірка Полонка подібна до багатьох тепер відомих поселень на території України і Молдавії. Відзначимо лише орнамент у вигляді насічок, що заповнюють стрічку на посуді з Гірки Полонки. Він має аналогії серед кераміки молдавських поселень Цира і Флорешти, а також Торського¹³. Та обставина, що в керамічній глині Гірки Полонки часто трапляється значна домішка полови, вказує, що поселення більш раннє, ніж Клевань. Але обидва вони належать до нотного етапу розвитку КЛСК і в часі близькі до інших поселень України і Молдавії. Їх можна датувати за аналогіями кінцем V — початком IV тис. до н. е.¹⁴

Дунайська культура лінійно-стрічкової кераміки поширилась у першій половині — середині V тис. до н. е. на південь Польщі, її населення порівняно швидко проникло, як тепер виявилось, і на Волинь. Міграцію на територію сучасної Польщі можна пояснити деяким надлишком населення в більш південних районах Центральної Європи. Така рання поява носіїв КЛСК у Східній частині Волинської височини потребує іншого пояснення, бо в Польщі, де територія добре обстежена в археологічному відношенні, поселень за даними А. Кульчицької-Лецеєвічової небагато і розміщені вони на значній відстані один від одного. Пояснити це явище, імовірно, можна тільки тим, що людині здавна притаманна була риса відкривати і освоювати нові землі, пізнавати щось нове, а не тільки утилітарні міркування.

Як з'ясувалося в ході досліджень останніх років, КЛСК існувала досить довго — майже тисячу років: від середини V тис. до н. е. — до середини IV тис. до н. е. Вплив населення на навколишнє етнокультурне середовище, був, імовірно, значним. Одним із свідчень цього є відбитки культурних злаків на ранній кераміці поліської неолітичної культури Західної Волині.

В. К. Пясецкий, Г. В. Охрименко

ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ ЛИНЕЙНО-ЛЕНТОЧНОЙ КЕРАМИКИ НА ВОЛЫНИ

1983 г. авторами статьи начаты раскопки трех поселений культуры линейно-ленточной керамики: Ровно на р. Устя, Клевань на р. Стубла (оба в бассейне р. Горынь) и Гирка Полонка на р. Черногузка (бассейн р. Стырь). Поселения находятся в пределах Волянской лесовой возвышенности. В Ровно установлено два этапа существования поселения: более ранний и очень короткий с ямами-полуземлянками и следующий за ним продолжительный с наземными жилищами имеющими в плане размеры около 10,0×3,0 м. Остатки небольшого наземного строения обнаружены на поселе-

¹³ Пассек Т. С., Черныш Е. К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР // САИ.— 1963.— Вып. Б1—11.— Табл. XIII, XV, XXV.

¹⁴ Захарук Ю. М. Пам'ятки лінійно-стрічкової кераміки // Археологія УРСР.— К., 1971.— С. 96—104; Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на Украине // СА.— 1979.— № 2.— С. 229—234.

ни Клевань. На поселенні Гирка Полонка жилище представляло собою двухкамерну полуземлянку загальною довжиною 7,8 м і шириною близько 3,7 м.

Особливості кераміки ровенського поселення дозволяють віднести його до ранньої (старшої) стадії розвитку культури лінійно-ленточної кераміки і датувати по некаліброваної шкалі радіоуглеродних дат першої половини (але ближче до середини) — серединою V тис. до н. е. Це перше настільки раннє поселення на території нашої країни. Поселення Гирка Полонка і Клевань відносяться до молодшої фази розвитку цієї культури. Наявність у багатьох випадках в кераміці з Гирка Полонки прикмети половини може вказувати, що це поселення давніше, ніж Клевань.

V. K. Pyasetsky, G. V. Okhrimenko

STUDIES OF LINEAR-BAND CERAMIC RELICS IN THE VOLYN AREA

The authors of the paper began in 1983 excavations of three settlements associated with linear-band ceramic culture: Rovnoye on the Ustya river, Klevan on the Stubla river (both in the Goryn river basin) and Girka Polonka on the Chernoguzka river (the Styr river basin). The settlements are located within the Volyn loessian hills. Two stages of existence are established in the Rovnoye settlement: an earlier, very short, period with pits-half-mud-huts and a later, long-term, period with overground dwellings 10.0×3.0 m in the plan. The remains of a little overground building were found in the settlement of Klevan. In the settlement of Girka Polonka the dwelling looked like a two-chamber half-mud-hut 7.8 m long and 3.7 m wide.

Peculiarities of the Rovnoye ceramics permit referring it to the early (older) stage in the development of linear-band ceramic and dating it back to the first half (closer to the middle)—the middle of the 5th Millennium B. C. (according to the noncalibrated scale of radiocarbon dates). This is the first early settlement in the territory of our country. The settlements of Girka Polonka and Klevan are related to the younger phase in the development of this culture. The availability of straw additions in the ceramics from Girka Polonka can indicate that this settlement is more ancient than the Klevan one.

Одержано 10.12.84.

Про тривалість життя населення черняхівської культури (спроба палеодемографічного дослідження)

О. М. Гудим-Левкович, П. М. Покас

У дослідженні визначаються показники тривалості життя різних груп населення черняхівської культури на підставі статеві-вікових визначень за антропологічними матеріалами черняхівських могильників та розробляється методика визначення демографічної репрезентативності проаналізованих вибірок матеріалу.

В історико-археологічних дослідженнях все більшого значення набуває вивчення демографії стародавніх суспільств, що є необхідною передумовою для розгляду широкого кола питань, пов'язаних з рівнем соціально-економічного розвитку давніх популяцій людства, реконструкції їх виробничих сил.

У науковій літературі вже з'явилися праці, в яких узагальнено перший досвід у вивченні цих питань¹. Проте серед науковців існують різні думки з приводу ступеню достовірності палеодемографічних до-

¹ *Acsadi G., Nemeskeri J. History of human Life. Span and Mortality.— Budapest, 1970.— 346 г.; Hassan F. Demographic Archaeology // Advances in Archaeological Method and Theory.— 1978.— Т. 1.— Р. 48—103; Hassan F. Demographic archaeology.— New-Jork, 1981.— 298 р.*